

ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫЯ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ: ПАДАБЕНСТВЫ І РАЗЫХОДЖАННІ

Іванов Є. Є. Пареміологічныя сістэмы беларускай та расійскай мов: спільнае та відміннае.

Запропонована новая методика тыпалагічнага зіставлення пареміологічных сістэм спорідненых мов. Выявлена та сістэматызавана асновныя спільныя та відмінныя рысы у структуры й семантыцы афорызмаў беларускай та расійскай мов, апісаны канкретныя структурныя та семантычныя асаблівасці афорыстычных паремій цих мов. На аснове кількаснага аналізу структурных та семантычных рыс спільнага й відміннага ў афорыстычных пареміях беларускай й расійскай мов вызначана значычасць тыпаў міжмовных спільных рыс та відміннасцей, ступінь і характар аднасці vs. віддалення беларускай й расійскай мов на афорыстычным (пареміалагічным) рівні. Даведзена, што спецыфіка структуры й семантыкі афорыстычнай пареміалагіі спорідненых мов детэрмінована іх нацыянальна-культураўнаю сваярыднісцю (спосабама та выбірковасцю відображэння ў афорыстычных пареміях «карты сьвіту») і не залежыць від рівня іх спорідненасці.

Ключовыя слова: тыпалагія мов, беларуская мова, расійская мова, пареміалагічная сістэма мовы, міжмовныя відміннасці афорызмаў-паремій за лексыка-граматычнаю структураю та семантыкаю.

Іванов Е. Е. Пареміалагічныя сістэмы беларускага і рускага языков: сходства і расхождения.

Предложена новая методика тыпалагічнага сопаставлення пареміалагічных сістэм (блізка)родственных языков. Выявлены и сістэматызаваны асновныя сходства і разліччя ў структуре і семантыке афорызмаў беларускага і рускага языков, апісаны канкретныя структурныя і семантычныя асабнасці афорыстычных паремій этих языков. На аснованні кылічественнага аналізу структурных і семантычных сходаў і разліччяў афорыстычных паремій беларускага і рускага языков определена значымасць тыпаў межъязыковых сходаў і разліччяў, степенъ и характар блызосты vs. удаленности беларускага і рускага языков на афорыстыческом (пареміалагіческом) уровне. Доказано, что спецыфіка структуры і семантыкі афорыстычнай пареміалагіі родственных языков детэрмінорвана их нацыянальна-культураўным сваяобразыем (спосабама і ізбырательнасцю отражения ў афорыстычных пареміях «картыны мара») і не завасыт от степеня их родства.

Ключевыя слова: тыпалагія языков, беларускы язык, рускы язык, пареміалагічная сістэма языка, межъязыковыя разліччя афорызмаў-паремій по лексыка-граматычнай структуре і семантыке.

Ivanov E. E. Paremiological system of Belarusian and Russian languages: differences vs. similarities

We have suggested new method of typological comparison of paremiological systems in (closely)related languages. Similarities and differences in structure and semantics of aphorisms in Russian and Belarusian languages were determined and systematized, specific structural and semantic peculiarities in aphoristic paremias of these languages were described. The importance of interlanguage similarities and differences, nearness vs. remoteness of the Belarusian and Russian languages on the aphoristic (paremiological) level was determined on the basis of quantitative analysis of structural and semantic similarities and differences of the aphoristic paremias in Russian and Belarusian languages. It was proved, that specifics of structure and semantics of aphoristic paremiology in (closely) cognate languages are determined by their national and cultural peculiarities (in ways and selectiveness of revealing the «world» in aphoristic paremias) and do not depend on the degree of relationship.

Key words: typology of languages, Belarusian language, Russian language, paremiological system of language, interlanguage distinctions of aphorisms-paremias in lexical and grammatical structure and semantics.

0. Уводзіны.

Яшчэ ў 1982 годзе Камісіяй па славянскай фразеалогіі пры Міжнародным камітэце славістаў было прынята рашэнне аб неабходнасці даследаванняў славянскай фразеалогіі ў супастаўляльным аспекце і неадкладнай патрэбнасці ў складанні «славянска-славянскіх і славянска-неславянскіх» фразеалагічных слоўнікаў. З таго часу мінула чвэрць стагоддзя, але беларуская фразеалогія застаецца ў гэтым плане мала даследаванай. На сённяшні дзень толькі часткова вывучаны суадносіны фразеалагічных і парэміялагічных адзінак нават беларускай і рускай моў. Існуюць руска-беларускія слоўнікі фразеалагізмаў і прыказак [6; 15; 20], а таксама [21], адпаведных беларуска-рускіх слоўнікаў дагэтуль няма. Няма і двухмоўнага слоўніка беларускіх і рускіх крылатых слоў, як і тлумачальнага слоўніка крылатых слоў, што ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове. Супастаўляльнае вывучэнне фразеалагічных сістэм беларускай і рускай моў абмяжоўваецца ў асноўным прыватнымі пытаннямі [1–4; 14; 16–19; 22; 23], супастаўленне парэміялагічных сістэм беларускай і рускай моў да нядаўняга часу не праводзілася ўвогуле.

Адной з актуальных задач сучаснага беларускага мовазнаўства, такім чынам, з’яўляецца супастаўляльнае апісанне фразеалогіі (і парэміялогіі) беларускай і іншых славянскіх і неславянскіх моў (найперш рускай мовы) як у тэарэтычным плане, так і ў прыкладным (лексікаграфічным) аспекце.

1. Мэта і задачы супастаўлення.

Мэтай супастаўляльна-тыпалагічнага апісання парэміялагічных сістэм любых дзвюх (ці больш) моў з’яўляецца вылучэнне і сістэматызацыя падабенстваў і разыходжанняў у структуры, семантыцы і спосабах функцыянавання афарызмаў-парэмій, вызначэнне тых іх структурных, семантычных і функцыянальных асаблівасцей, якія выпадаюць з-пад увагі пры паасобным вывучэнні кожнай з моў.

Асноўныя пытанні, на якое прызначана адказаць супастаўленне парэміялагічных сістэм беларускай і рускай моў, заключаецца ў тым, (1) наколькі спецыфічныя структура і семантыка афарызмаў-парэмій у кожнай з моў, (2) у чым канкрэтна выяўляецца гэтая спецыфіка, (3) наколькі яна абумоўлена ступенню генетычнай блізкасці vs. аддаленасці моў.

2. Асноўная гіпотэза.

Папярэдне мяркуюцца, што структурная і семантычная спецыфіка афарызмаў-парэмій беларускай і рускай (як і любых роднасных) моў абумоўлена іх нацыянальна-культурнай своеасаблівасцю (найперш спосабамі і выбіральнасцю адлюстравання ў іх нацыянальнай «карціны свету») і не залежыць ад ступені роднасці гэтых моў.

3. Выбар моўнага матэрыялу для супастаўлення.

Вельмі важным у супастаўляльных даследаваннях з’яўляецца выбар моўнага матэрыялу, колькасна і якасна дастатковага для атрымання значных вынікаў. У якасці такога матэрыялу пры параўнанні структуры і семантыкі

афарызмаў-парэмій роднасных моў могуць быць выкарыстаны адзінкі т. зв. «парэміялагічнага мінімуму» (моўных афарызмаў, вядомых усім носьбітам дадзенай мовы) і «асноўнага парэміялагічнага фонду» (моўных афарызмаў, найбольш ужывальных, а г. зн. эпістэмалагічна актуальных для носьбітаў мовы на працягу доўгага часу функцыянавання дадзенай мовы). У іх адзінках павінны быць адлюстраваны ўсе асноўныя структурныя і семантычныя асаблівасці афарызмаў-парэмій дадзеных моў [5; 7; 10; 24].

4. Методыка супастаўлення афарызмаў-парэмій.

Адрозненні ў семантыцы і ў лексічна-граматычнай структуры афарызмаў-парэмій беларускай і рускай моў дыферэнцыруюцца і класіфікуюцца пры супастаўленні адзінак парэміялагічных мінімумаў і асноўных парэміялагічных фондаў абедзвюх моў кожны раз паасобку. Гэта дазваляе дасягнуць максімальнай ступені аб'ектыўнасці і рэпрэзентацыйнасці вызначаных міжмоўных парэміялагічных падабенстваў і разыходжанняў і вылучыць нават іх разавыя праяўленні, якія ў гэтым выпадку маюць тыпалагічны характар [8].

5. Асноўныя тыпы міжмоўных падабенстваў і разыходжанняў.

Пры супастаўленні парэміялагічных сістэм любых дзвюх моў трэба папярэдне высветліць, прынамсі, два істотныя пытанні. Па-першае, неабходна дакладна вызначыць, якія менавіта афарызмы-парэміі ў гэтых дзвюх мовах увогуле можна параўноўваць. Па-другое, вельмі важна высветліць, наколькі тыя афарызмы-парэміі, што параўноўваюцца, супадаюць у фармальным (лексічна-граматычным) плане і паводле зместу.

5.1. Пры першым поглядзе на парэміялагічныя сістэмы любых дзвюх моў у аспекце супастаўлення зместу і формы (лексічна-граматычнай структуры) афарызмаў-парэмій, лёгка заўважыць, што існуе ўсяго толькі 9 тыпаў іх міжмоўных падабенстваў і разыходжанняў, заснаваных на поўным або частковым супадзенні ці несупадзенні семантыкі і лексічна-граматычнай структуры парэмій.

(1 тып) Афарызмы-парэміі, якія супадаюць цалкам паводле зместу і не супадаюць па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Пакуль жаніцца – загаіцца* і рус. *До свадьбы заживёт*.

(2 тып) Афарызмы-парэміі, якія супадаюць цалкам паводле зместу і толькі часткова па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Спроба не хвароба* і рус. *Попытка не пытка*, дзе супадае сінтаксічная пабудова сказа, але адрозніваецца іх лексічны склад.

(3 тып) Афарызмы-парэміі, якія супадаюць цалкам як паводле зместу, так і па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Язык без касцей* і рус. *Язык без костей*.

(4 тып) Афарызмы-парэміі, якія супадаюць толькі часткова паводле зместу і не супадаюць па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Хто каго любіць, той таго і чубіць* і рус. *Милые бранятся, только тешатся* (бел. ужываецца яшчэ і ў значэнні 'За бесцырымоннымі,

абуральнымі паводзінамі можа быць схавана сапраўдная сімпатыя; гаворыцца жартаўліва, калі хто-небудзь нехаця прычыняе непрыемнасць сімпатычнаму яму чалавеку’).

(5 тып) Афарызмы-парэміі, якія супадаюць толькі часткова як паводле зместу, так і па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Ліха перамелецца – дабро будзе* і рус. *Перемелется – мука будет* (рус. ужываецца яшчэ і ў значэнні ‘Усё з часам пройдзе, зменіцца на лепшае’), дзе супадаюць асобныя лексемы (бел. *перамелецца* – рус. *перемелется*; бел. *будзе* – рус. *будет*), а таксама сінтаксічная структура сказа (бяззлучнікавы сказ).

(6 тып) Афарызмы-парэміі, якія супадаюць толькі часткова паводле зместу і цалкам па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Бадлівай карове бог рог не дае* і рус. *Бодливой корове бог рог не даёт* (рус. ужываецца яшчэ і ў адносінах да таго, хто ‘жадае чаго-небудзь, імкнецца да чаго-небудзь, але не мае магчымасці ажыццявіць сваё жаданне’).

(7 тып) Афарызмы-парэміі, якія не супадаюць як паводле зместу, так і па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Воўк сабакі не байца, але звягі не любіць* і рус. *В чужой монастырь со своим уставом не ходят*.

(8 тып) Афарызмы-парэміі, якія не супадаюць паводле зместу, але супадаюць часткова па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Не шукаючы, не знойдзеш* і рус. *Кто ищет, тот найдёт*, дзе супадаюць асобныя лексемы (бел. *не шукаючы* як форма дзеяслова *шукаць* – рус. *ищет* як форма дзеяслова *искать*; бел. *не знойдзеш* як форма дзеяслова *знайсці* – рус. *найдет* як форма дзеяслова *найти*).

(9 тып) Афарызмы-парэміі, якія не супадаюць паводле зместу, але супадаюць цалкам па лексічна-граматычнай структуры, параўн.: бел. *Не лезь раней бацькі ў некла* (у значэнні ‘Давярай больш вопытным; гаворыцца, калі хто-небудзь імкнецца апярэдзіць іншых’) і рус. *Не лезь вперёд (наперёд, поперёд) батьки в некло* (у значэнні ‘Не бярыся за небяспечную, цяжкую справу раней старэйшага па ўзросту, больш вопытнага чалавека; гаворыцца як папярэджанне аб магчымых цяжкасцях або як тлумачэнне прычын чыей-небудзь няўдачы’).

5.2. Аб’ектам параўнання могуць быць афарыстычныя парэміі ўсіх тыпаў, акрамя тых адзінак, якія не супадаюць як па сваёй семантыцы, так і па лексічна-граматычнай структуры. Аднак найбольшую значнасць пры супастаўляльным вывучэнні афарызмаў-парэмій маюць першыя 4 тыпы іх міжмоўных адпаведнікаў. З гэтага пункту гледжання было зроблена параўнанне 800 агульнаўжывальных рускіх прыказак і прымавак і больш за 4500 беларускіх [9], а таксама 200 выбраных польскіх прыказак і каля 1100 беларускіх [13], 300 выбраных англійскіх прыказак і каля 1300 беларускіх [11], 500 агульнаўжывальных беларускіх прыказак і больш за 800 нямецкіх прыказак [12].

6. Фанетычна-фаналагічныя і акцэнталагічныя разыходжанні.

Адрозненні афарызмаў-парэмій беларускай і рускай моў на фанетычна-фаналагічным і акцэнталагічным узроўнях можна (паводле прапанаваных 9 асноўных тыпаў міжмоўных парэміялагічных падабенстваў і разыходжанняў) згрупаваць у наступныя падтыпы.

(1 падтып 2, 5 і 8 тыпаў) Міжмоўныя разыходжанні ў фанетычна-фаналагічным складзе суадносных лексічных кампанентаў афарызмаў-парэмій:

(а) агульныя для дзвюх моў (як праява іх блізкай роднасці) або запазычаныя з іншай мовы (пераважна з рускай у беларускую), параўн.: бел. *Адзін у полі не воін* і рус. *Один в поле не воин*; бел. *Бог тройцу любіць* і рус. *Бог троцу любит*; бел. *Вока за вока, зуб за зуб* і рус. *Око за око, зуб за зуб*; бел. *Голад не цётка* і рус. *Голод не тётка*; бел. *Жыццё пражыць – не поле перайсці* і рус. *Жизнь прожить – не поле перейти*; бел. *Пужаная варона і куста баіцца* і рус. *Пуганая ворона и куста боится*; бел. *Сэрца не камень* і рус. *Сердце не камень*; бел. *Старасць не радасць* і рус. *Старость не радость*; бел. *Сцярпіцца – злюбіцца* і рус. *Стерпится – слюбится* і да т. п.;

(б) розныя ў абедзвюх мовах, параўн.: бел. *Адна ластаўка вясны не робіць* і рус. *Одна ласточка весны не делает*; бел. *Апетыт прыходзіць у час яды* і рус. *Аппетит приходит во время еды*; бел. *Груган гругану (Крумкач крумкачу) вачэй не выдзеўбе* і рус. *Ворон ворону глаз(-а) не выклюет*; бел. *Добра там, дзе нас няма* і рус. *Хорошо там, где нас нет*; бел. *Лепей адзін раз пабачыць, чым сто разоў пачуць* і рус. *Лучше один раз увидетъ, чем десять (сто) раз услышатъ*; бел. *Маслам кашу не сапсуеш* і рус. *Маслом кашу не испортишь*; бел. *На злодзеі шапка гарыць* і рус. *На воре шапка горит*; бел. *Пераможцаў не судзяць* і рус. *Победителей не судят* і да т. п.

(2 падтып 2, 5 і 8 тыпаў) Міжмоўныя разыходжанні ў акцэнталагічным афармленні суадносных лексічных кампанентаў афарызмаў-парэмій, параўн.: бел. *Зняўшы галаву, па валасах не плачуць* і рус. *Снявши голову, по волосам не плачут*; бел. *Капейка рубель беражэ* і рус. *Копейка рубль бережёт*; бел. *Назваўся груздóm – лезь у кош* і рус. *Назвался груздем – полезай в кузов*; бел. *Слова – срэбра, маўчанне – золата* і рус. *Слово – серебрó, а молчанье – золото*; бел. *Сямёра аднаго не чакаюць* і рус. *Сéмеро одного не ждут*; бел. *Што было, тое сплыло* і рус. *Что было, то сплыло* і да т.п.

7. Лексічна-граматычныя і семантычныя падабенствы.

У парэміялагічных сістэмах беларускай і рускай моў існуе пэўная колькасць адзінак, якія супадаюць цалкам паводле зместу і па лексічна-граматычнай структуры (без уліку магчымых адрозненняў на фанетычна-фаналагічным і акцэнталагічным узроўнях).

7.1. У саставе адзінак парэміялагічных мінімумаў беларускай і рускай моў такіх адпаведнікаў выяўлена каля 50,0 %. Параўн.:

бел. *Абязанага тры гады чакаюць* і рус. *Обещанного три года ждут*; бел. *Бог тройцу любіць* і рус. *Бог троицу любит*; бел. *Жыццё пражыць – не поле перайсці* і рус. *Жизнь прожить – не поле перейти*; бел. *Куды іголка, туды і нітка* і рус. *Куда иголка, туда и нитка*; бел. *Праўда вочы коле* і рус. *Правда глаза колет*; бел. *Старасць – не радасць* і рус. *Старость – не радость*; бел. *У бабы валасы доўгія, а розум кароткі* і рус. *У бабы волосы длинные, а ум короток*; бел. *Язык без касцей* і рус. *Язык без костей* і да т. п.

7.2. У саставе адзінак асноўных парэміялагічных фондаў беларускай і рускай моў колькасць афарызмаў-парэмій, якія супадаюць цалкам паводле зместу і па лексічна-граматычнай структуры, крыху меншая (каля 35,0 %). Гэта паказвае на незалежнае развіццё парэміялагічных сістэм беларускай і рускай моў.

8. Лексічна-граматычныя разыходжанні.

Выяўленыя разыходжанні афарызмаў-парэмій беларускай і рускай моў на лексічна-граматычным узроўні можна згрупаваць у наступныя падтыпы.

(3 падтып 2, 5 і 8 тыпаў) Міжмоўныя адрозненні ў марфемным складзе суадносных лексічных кампанентаў афарызмаў-парэмій; пры гэтым суадносныя лексемы могуць быць як агульнымі для абедзвюх моў, так і запазычанымі (пераважна з рускай мовы ў беларускую), параўн.: бел. *І ваўкі сытыя, і авечкі цэлыя* і рус. *И волки сыты, и овцы целы*; бел. *Колькі (Як) воўка ні кармі, а ён у лес паглядае* і рус. *Как (Сколько) волка не корми, а он всё в лес глядит (смотрит)*; бел. *Куды іголачка, туды і нітачка* і рус. *Куда иголка, туда и нитка*; бел. *Любіш катацца, любі і санкі вазіць* і рус. *Любишь кататься, люби и саночки возить*; бел. *Назваўся груздом – лезь у кошык* і рус. *Назвался груздем – полезай в кузов*; бел. *Не тая маці, што спарадзіла, а тая, што выгадавала* і рус. *Не та мать, которая родила, а та, которая воспитала*; бел. *Па адзенні страчаюць, а па розуму праводзяць* і рус. *По одежде встречают, по уму провожают*; бел. *Пад ляжачы камень вада не пацячэ* і рус. *Под лежащий камень и вода не течёт*; бел. *Паціху едзеш – далей будзеш* і рус. *Тише едешь – дальше будешь*; бел. *Рыба з галавы загніваеца* і рус. *Рыба с головы гниёт*; бел. *Сівізна ў бараду, а чорт у рабрыну* і рус. *Седина в бороде, бес в ребро*; бел. *Сілай міл(-ы) не будзеш* і рус. *Насильно мил не будешь* і да т. п.

(4 падтып 2, 5 і 8 тыпаў) Міжмоўныя адрозненні ў лексічным складзе афарызмаў-парэмій, што праяўляецца:

(а) як толькі ў адным суадносным кампаненце, так і ва ўсіх, акрамя аднаго, параўн.: бел. *Жонка – не рукаў(-аво), не адпораш* і рус. *Жена – не сапог, с ноги не скинешь*; бел. *Запас бяды не чыніць* і рус. *Запас карман не трёт*; бел. *Катку жарты – мышцы смерць* і рус. *Кошке игрушки, мышке слёзки*; бел. *Сыты галоднаму не спагадае* і рус. *Сытый голодному не товарищ*; бел. *Добрага многа не бывае* і рус. *Хорошего понемножку (понемногу)* і да т. п.;

(б) у наяўнасці лексічнай устаўкі або, наадварот, лакуны (як паўназначных, так і службовых слоў) у адной з суадносных па свайму кампанентаму саставу парэмій, параўн.: бел. *Калі гінуць, дык з музыкай* і рус. *Умирать, так с музыкой*; бел. *Колькі (Як) воўка ні кармі, а ён у лес паглядае* і рус. *Как (Сколько) волка не корми, а он всё в лес глядит (смотрит)*; бел. *На наш век хопіць* і рус. *На наш век дураков хватит*; бел. *Рука руку мые* і рус. *Рука руку моет, и обе белы бывают*; бел. *Сем бед за раз* – адзін адказ і рус. *Семь бед – один ответ* і да т. п.

(5 падтып 2, 5 і 8 тыпаў) Міжмоўныя адрозненні ў граматычных характарыстыках суадносных лексічных кампанентаў афарызмаў-парэмій:

(а) на марфемным узроўні (у тым ліку і суплетыўныя формы), параўн.: бел. *Апёкшыся на малацэ, на ваду дзьмеи (дзьмухаеи)* і рус. *Обжёгшись на молоке, дуют и на воду*; бел. *Ахвота горш за няволю* і рус. *Охота пуще неволи*; бел. *Ваўкоў ногі кормяць* і рус. *Волка ноги кормят*; бел. *Гусь свінні не таварыш* і рус. *Гусь свинье не товарищ*; бел. *Любіў катаца, любі і санкі ваціць* і рус. *Люби кататься, люби и саночки возить*; бел. *Пара касцей не ломіць* і рус. *Пар костей не ломит*; бел. *Сілай мілы не будзеш* і рус. *Насильно мил не будешь*; бел. *Слова не верабей, вылецела* – не зловіш і рус. *Слово не воробей, вылетит* – не поймаеш; бел. *Там лепш, дзе нас няма* і рус. *Там хорошо, где нас нет*; бел. *Хто шукае, той знаходзіць* і рус. *Кто ищет, тот найдёт*; бел. *Чуткамі зямля поўніцца* і рус. *Слухом земля полнится*; бел. *Як гукнеи, так і адгукнецца* і рус. *Как аукнется, так и откликнется* і да т. п.;

(б) на лексічна-граматычным (часцінамоўным) узроўні, параўн.: бел. *Маўчанне азначае згоду* і рус. *Молчание – знак согласия*; бел. *Не хлебам адзіным жыве чалавек* і рус. *Не хлебом единым жив человек*; бел. *Работа дурных любіць* і рус. *Дурака(-ов) работа любит* або *Работа дураков любит* і да т. п.

(6 падтып 2, 5 і 8 тыпаў) Міжмоўныя адрозненні ў тыпах сінтаксічнай сувязі суадносных лексічных кампанентаў афарызмаў-парэмій, параўн.: бел. *Маўчанне азначае згоду* і рус. *Молчание – знак согласия*; бел. *Напісанае пяром не вычашаиш і тапаром* і рус. *Что написано пером, не вырубиш и топором*; бел. *У каня чатыры нагі, і то (той) спатыкаецца* і рус. *Конь о четырёх ногах, да и тот спотыкается*; бел. *Хлеб з соллю еш, а праўду рэж* і рус. *Хлеб-соль ешь, а правду режь*; бел. *Хто старое (с-, ус-)памяне, таму асцюк у вока* і рус. *Кто старое (вс-) помянет, тому глаз вон* і да т. п.

(7 падтып 2, 5 і 8 тыпаў) Міжмоўныя адрозненні ў сінтаксічнай арганізацыі сказа:

(а) на паверхневым узроўні сказа, параўн.: бел. *Ліха без добра не бывае* і рус. *Нет лиха без добра*; бел. *Маслам кашу не сапсуеиш* і рус. *Кашу маслом не испортишь*; бел. *Не адразу Масква будавалася* і рус. *Москва не*

сразу строилась; бел. *Хто нічога не робіць, той не памыляецца* і рус. *Не ошибается тот, кто ничего не делает* і да т. п.;

(б) на глыбінным узроўні сказа, параўн.: бел. *Дзе нянек многа, там дзіця без носу (бязнога)* і рус. *У семи нянек дитя без глаза(-у)*; бел. *З чужога воза і сярод (у) броду (гразі) злязяць (злезеш)* і рус. *С чужого коня среди грязи долой*; бел. *Калі не пераскочыў, не кажы гоп* і рус. *Не говори «гоп» пока не перескочишь*; бел. *На жывых касцях мяса нарасце* і рус. *Были бы кости, а мясо будет*; бел. *Не злавіў за руку, не кажы, што злодзеі або Не злавіўшы, не кажы, што злодзеі* і рус. *Не пойман – не вор*; бел. *Не капай другому яму, сам у яе ўваліся* і рус. *Кто другому яму копает (роет), тот сам в неё попадает*; бел. *Хто апарыцца (апёкся) на малацэ, той і ваду студзіць* і рус. *Обжёгшись на молоке, дуют <и> на воду*; бел. *Хто мажа, той і едзе* і рус. *Не подмажешь – не поедешь* і да т. п.

9. Семантычныя разыходжанні.

Адрозненні афарыстычных парэмій беларускай і рускай моў на семантычным узроўні можна згрупаваць у наступныя падтыпы.

(8 падтып 4, 5, 6, 7 і 8 тыпаў) Міжмоўныя разыходжанні ў прамой ці пераноснай матывіроўцы як значэнняў асобных суадносных лексічных кампанентаў, так і агульнага значэння афарызмаў-парэмій, параўн.: бел. *Гавары, ды не ўсё дагары* (пераноснае значэнне) і рус. *Говори, да не заговаривайся* (прамае значэнне); бел. *Лішняга і свінні не ядуць* (пераноснае значэнне) і рус. *Всё хорошо в меру* (прамае значэнне); бел. *Малодосць – дурносьць* (прамае значэнне) і рус. *Молодо – зелено* (пераноснае значэнне); бел. *Папраў казе хвост* (пераноснае значэнне) і рус. *Не учи учёного* (прамае значэнне) і да т. п.

(9 падтып 4, 5, 6, 7 і 8 тыпаў) Міжмоўныя адрозненні ў прататыпах вобразнай семантыкі як афарызмаў-парэмій цалкам, так і іх асобных суадносных лексічных кампанентаў, параўн.: бел. *Баба з калёс – калёсам лягчэй* і рус. *Баба с возу – кобыле легче*; бел. *Век зжыць – не мех шыць* і рус. *Жизнь прожить – не поле перейти*; бел. *Вялікаму каню – вялікі хамут* і рус. *Большому кораблю – большое плавание*; бел. *Дзе нянек многа, там дзіця без носу (бязнога, мурзатае)* і рус. *У семи нянек дитя без глаза*; бел. *Не заўсягды, як на Дзяды* і рус. *Не всё коту масленица*; бел. *Сарока сароку бачыць здалёку* і рус. *Рыбак рыбака видит издалека* і да т. п.

(10 падтып 4, 5, 6, 7 і 8 тыпаў) Міжмоўныя адрозненні ў ступені і характары абагульнення рэчаіснасці як значэнняў асобных суадносных лексічных кампанентаў, так і агульнага значэння афарызмаў-парэмій, параўн.: бел. *Маленькі сабачка заўсёды ічання* і рус. *Маленькая собачка до старости щенки*; бел. *Начная зязюля дзённую перакукуе* і рус. *Ночная кукушка дневную всегда перекукует* і да т. п.

10. Безэквівалентныя афарызмы-парэміі.

Да безэквівалентных адзінак той ці іншай мовы (паводле яе адносін да нейкай іншай) адносяцца парэміялагічныя адпаведнікі толькі двух (7 і 8)

тыпаў (адзінкі, якія не супадаюць па зместу і лексічна-граматычнай структуры або не супадаюць па зместу, але супадаюць часткова па лексічна-граматычнай структуры). Акрамя таго афарызмы-парэміі могуць быць безэквівалентнымі толькі ў якім-небудзь адным са сваіх значэнняў (у той час як у другім сэнсе суадносяцца з адпаведнымі адзінкамі іншай мовы, якія, у сваю чаргу, могуць быць безэквівалентнымі ў адносінах да афарызмаў-парэмій дадзенай мовы ў сваім другім значэнні). Да такіх безэквівалентных адзінак адносяцца парэміялагічныя адпаведнікі яшчэ трох (4, 5 і 6) тыпаў (адзінкі, якія супадаюць толькі часткова па зместу безадносна магчымых супадзенняў ці несупадзенняў па лексічна-граматычнай структуры).

10.1. Безэквівалентных (у дачыненні да рускай мовы) афарызмаў-парэмій у саставе парэміялагічнага мінімуму беларускай мовы налічваецца каля 12,0 %. Прыкладна тая ж колькасць безэквівалентных афарызмаў-парэмій (у дачыненні да беларускай мовы) характэрна і для парэміялагічнага мінімуму рускай мовы (каля 14,0 %).

10.2. Колькасць безэквівалентных (у дачыненні да рускай мовы) афарызмаў-парэмій з састава асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы прыкладна супадае з колькасцю адпаведных безэквівалентных (у дачыненні да беларускай мовы) адзінак у саставе асноўнага парэміялагічнага фонду рускай мовы (каля 15,0 % і 17,0 %).

11. Высновы.

1. У структуры і семантыцы афарызмаў-парэмій беларускай і рускай моў існуе больш міжмоўных разыходжанняў, чым падабенстваў, пры тым, што сярод адзінак парэміялагічных сістэм гэтых моў назіраецца больш генетычных падабенстваў, чым разыходжанняў.

2. Міжмоўныя падабенствы афарызмаў-парэмій колькасна пераважаюць у саставах парэміялагічных мінімумаў, чым у саставах асноўных парэміялагічных фондаў беларускай і рускай моў, што паказвае на незалежнае гістарычнае развіццё іх парэміялагічных сістэм.

3. Існуючыя тыпы разыходжанняў афарызмаў-парэмій у беларускай і рускай мовах характарызуюцца рознымі колькаснымі паказчыкамі і маюць розную значнасць для кожнай з моў.

4. Міжмоўныя разыходжанні афарызмаў-парэмій колькасна супадаюць у саставах як парэміялагічных мінімумаў, так і асноўных парэміялагічных фондаў беларускай і рускай моў, пры тым, што саставы адзінак парэміялагічных мінімумаў і асноўных парэміялагічных фондаў якасна адрозніваюцца ў кожнай з моў.

5. Структурная і семантычная спецыфіка афарызмаў-парэмій беларускай і рускай моў абумоўлена нацыянальна-культурнай своеасаблівасцю і не залежыць ад ступені роднасці гэтых моў. Яна выяўляецца перш за ўсё ў (а) розных спосабах адлюстравання аднаго і таго ж абагульненага значэння на лексічным, марфалагічным і сінтаксічным

узроўнях, (б) наяўнасці розных прататыпаў або спосабаў пераасэнсавання агульнага значэння (ці значэнняў асобных лексічных кампанентаў) афарызмаў-парэмій, (в) спосабах і выбіральнасці адлюстравання ў іх нацыянальнай карціны свету.

Літаратура

1. Аксамитов А. С. Идеографический словарь и сопоставительная фразеология (на материале белорусского и русского языков) / А. С. Аксамитов // Русский язык в национальной школе. – 1975. – № 4. – С. 73–76.
2. Бердник С. К. Типология соответствий в близкородственных языках (на материале русской и белорусской идиоматики) / С. К. Бердник // Фразеологизм и его лексикографическая разработка : материалы IV Международного симпозиума – Минск, 1987. – С. 115–116.
3. Глухаў В. М. Аспектуальна-супастаўляльны аналіз рускай і беларускай фразеалогіі / В. М. Глухаў // Беларуская лінгвістыка. – 1989. – Вып. 35. – С. 63–68.
4. Груца А. П. Некаторыя асаблівасці семантыкі і структуры фразеалагізмаў у беларускай і рускай мовах (на матэрыяле помнікаў пісьменнасці XIV—XVII стст.) / А. П. Груца // Беларуская лінгвістыка. – 1986. – Вып. 29. – С. 53–61.
5. Иванов Е. Е. «Основной паремиологический фонд» русского языка и его соотношение с «паремиологическим минимумом» / Е. Е. Иванов // Мир русского слова и русское слово в мире: материалы XI Конгресса МАПРЯЛ : в 7-и т. – София : Heron Press, 2007. – Т. 2. – С. 152–156.
6. Иванов Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2007. – 242 с.
7. Іваноў Я. Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4. – 2006. – № 3. – С. 103–109.
8. Іваноў Я. Я. Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў / Я. Я. Іваноў // Studia slawistyczne. – 2003. – Т. 4. – С. 49–55.
9. Іваноў Я. Я. Руска-беларускія парэміялагічныя паралелі: каля 800 рускіх прыказак і больш за 4500 іх беларускіх эквівалентаў / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МТ «Брама», 2003. – 514 с.
10. Іваноў Я. Я. Сацыялінгвістычныя параметры беларускіх прыказак (да праблемы вызначэння парэміялагічнага мінімуму і асноўнага парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы) / Я. Я. Іваноў // Мова і соцыум: зборнік навуковых прац / пад рэд. Я.Я. Іванова. – Магілёў : МТ «Брама», 2004. – С. 221–245.
11. Іваноў Я. Я. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / аўт.-склад. : І. С. Дубасава, Я. Я. Іваноў, С. Ф. Іванова і інш. ; пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : УА «МДУ імя А. А. Куляшова», 2009. – 240 с.
12. Іваноў Я. Я. Беларуская-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch / Я. Я. Іваноў, Н. К. Раманава. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 108 с.
13. Іваноў Я. Я. Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny / Я. Я. Іваноў, С. Ф. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 192 с.
14. Киселев И. А. О характере соотносительности фразеологических фондов русского и белорусского языков / И. А. Киселев // Русский язык: межведомственный сборник. – Минск, 1984. – Вып. 4. – С. 3–10.
15. Киселев И. А. Русско-белорусский фразеологический словарь : для средней школы / И. А. Киселев. – Минск : Народная асвета, 1991. – 192 с.
16. Коваль В. И. Соотносительные по форме фразеологизмы в говорах русского и белорусского языков / В. И. Коваль // Тыпалогія славянскіх моў і ўзаемадзейне славянскіх літаратур : тэзісы дакладаў III Рэспубліканскай канферэнцыі. – Мінск, 1977. – Ч. 2. – С. 177–178.
17. Козырев И. С. К сравнительно-историческому изучению фразеологии русского и белорусского языков / И. С. Козырев // Филологические исследования. – Минск, 1976. – С. 3–9.
18. Костючук Л. Я. Русская фразеология в ее связях с белорусской и польской (на материале глагольных устойчивых сочетаний) / Л. Я. Костючук // Беларуская-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства: матэрыялы Першай усеаюзнай навуковай канферэнцыі. – Віцебск, 1990. – С. 160–164.
19. Можейко Н. С. К вопросу о русско-белорусских фразеологических параллелях / Н. С. Можейко // Всесоюзная научная конференция по проблемам обучения русскому языку в условиях близкородственного билингвизма: материалы к конференции. – Минск, 1975. – С. 341–344.
20. Санько З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.
21. Станкевіч Я. Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразеалёгічна і прыказкаў ды прывітанні, зычэнні і інш. [1944] / Я. Станкевіч (пры ўчасці Ант. Адамовіча). – [3-е выд.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 77 с.

22. Сузанович В. Б. Русско-белорусские фразеологические единицы (опыт сравнительно-типологического описания) / В. Б. Сузанович // Рэгіянальныя традыцыі ва ўсходнеславянскіх мовах, літаратурах і фальклоры: тэзісы дакладаў II рэспубліканскай навуковай канферэнцыі. – Гомель, 1980. – С. 124–125.

23. Трыпуціна Т. Фразеалагічныя адпаведнікі у дзвюх [беларускай і рускай] мовах (ФА ў арыгінале і перакладзе) / Т. Трыпуціна // Пытанні лексікалогіі, фразеалогіі, стылістыкі. – Мінск, 1985. – С. 18–32.

24. Ivanou Y. «Paremiological minimum» of the Belarusian language / Y. Ivanou // Даследаванні па германскай і славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica : зборнік навуковых артыкулаў / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2008. – Вып. 3. – С. 283–302.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2011 р.